

Г. А. ЦРАТ

МІЖНАРОДНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ЮРИНКОН ІНТЕР
Київ–2026

УДК 341.215.4(075.8)
Ц78

*Рекомендовано Вченою радою Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 15 від 12 травня 2026 року)*

Рецензенти:

ДОВГЕРТ Анатолій Степанович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, за-служений юрист України;

КЛИМЕНКО Оксана Михайлівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету.

Цірат Г. А.

Ц78 Міжнародний цивільний процес : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 468 с.

ISBN 978-966-667-989-8

У навчальному посібнику розглядаються фундаментальні питання міжнародного цивільного процесуального права, його основні інститути, зокрема міжнародна підсудність, правове становище осіб у міжнародному цивільному процесі, міжнародна правова допомога у приватноправових спорах з іноземним елементом, визнання та виконання рішень іноземних судів. Матеріал базується на аналізі чинного законодавства України, міжнародних конвенцій, двосторонніх договорів України про правову допомогу, актів ЄС і законодавства іноземних держав.

Видання розраховане на студентів юридичних спеціальностей, аспірантів, викладачів, а також юристів-практиків, які працюють у сфері міжнародного цивільного процесу.

УДК 341.215.4(075.8)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-966-667-989-8

© Цірат Г. А., 2026
© Юрінком Інтер, 2026

ЗМІСТ

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	22

Розділ I. Поняття міжнародного цивільного процесу. Предмет та методи регулювання, принципи та джерела міжнародного цивільного процесу

1.1. Міжнародний цивільний процес: поняття, предмет та місце в системі права.....	26
1.1.1. Поняття та предмет міжнародного цивільного процесу.....	26
1.1.2. Правовідносини, які є предметом міжнародного цивільного процесу.....	27
1.1.3. Місце міжнародного цивільного процесу в системі права.....	29
1.1.4. Співвідношення міжнародного цивільного процесу з цивільним процесуальним правом та міжнародним приватним правом.....	32
1.1.4.1. Співвідношення міжнародного цивільного процесу та цивільного процесуального права.....	32
1.1.4.2. Співвідношення міжнародного цивільного процесу та міжнародного приватного права.....	33
1.1.5. Методи регулювання цивільних процесуальних відносин з іноземним елементом.....	34
1.1.6. Питання, які вивчає міжнародний цивільний процес як галузь правознавства, як складова науки міжнародного приватного права.....	35
1.1.7. Принципи міжнародного цивільного процесу.....	37
1.2. Джерела міжнародного цивільного процесу.....	42
1.2.1. Види джерел міжнародного цивільного процесу.....	42
1.2.2. Регулювання міжнародного цивільного процесу на національно-правовому рівні.....	42
1.2.2.1. Національні нормативні акти з питань міжнародного цивільного процесу.....	42
1.2.2.2. Внутрішньодержавні (національні) нормативні акти України з питань міжнародного цивільного процесу.....	46
1.2.3. Міжнародно-правові джерела норм, що регулюють міжнародний цивільний процес, їх види.....	48
1.2.3.1. Багатосторонні універсальні міжнародні договори з питань міжнародного цивільного процесу. Гаазькі конвенції.....	49
1.2.3.2. Гаазькі конвенції, що регулюють питання міжнародного цивільного процесу.....	50

1.2.3.3. Гаазькі конвенції з питань захисту дітей та їх утримання	56
1.2.4. Акти Європейського Союзу та міжнародні договори (конвенції), укладені ЄС з ЄАВТ з питань міжнародного цивільного процесу.....	57
1.2.5. Регіональні міжнародні договори (конвенції), укладені з питань міжнародного цивільного процесу в Організації Американських Держав	59
1.2.6. Міжнародні конвенції з питань судових імунітетів держав	60
1.2.7. Двосторонні договори про правову допомогу у цивільних та комерційних справах між Україною та іншими державами. Загальна характеристика	63
1.2.8. Міжнародні конвенції з питань міжнародного комерційного арбітражу. Загальна характеристика	64
1.2.9. Багатосторонні міжнародні договори (конвенції) у сфері міжнародних перевезень	65
1.3. Стан дослідження питань, що є предметом міжнародного цивільного процесу	66
Джерела	69

Розділ II. Міжнародна підсудність. Підсудність справ, що виникають з приватноправових відносин з іноземним елементом

2.1. Поняття підсудності в міжнародному цивільному процесі	76
2.1.1. Підсудність цивільних справ з іноземним елементом як предмет національно-правового регулювання	76
2.1.2. Підходи до міжнародно-правового регулювання підсудності справ, що виникають з приватноправових відносин з іноземним елементом	79
2.1.3. Взаємозв'язок та відмінності між визначенням підсудності спору з іноземним елементом та визначенням права, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин, з яких виник спір	81
2.1.4. Сторони спірних правовідносин, суди та процесуальні форми застосування інституту міжнародної підсудності	83
2.1.5. Питання, які постають перед судом при визначенні підсудності спору з іноземним елементом	84
2.1.5.1. Питання, які вирішуються судом у процесі застосування інституту міжнародної підсудності.....	84
2.1.5.2. Послідовність застосування судом нормативних актів різних шаблів під час визначення підсудності спору з іноземним елементом	85

2.1.5.3. Визначення підсудності спору з іноземним елементом у часі. Паралельні судові провадження. Інститут <i>lis alibi pendens</i>	86
2.1.6. Національно-правове та міжнародно-правове регулювання підсудності приватноправових спорів з іноземним елементом: цілі та методи	91
2.1.6.1. Підходи до національно-правового регулювання підсудності приватноправових спорів з іноземним елементом.....	91
2.1.6.2. Послідовність вирішення питань підсудності із застосуванням норм національного права	92
2.1.7. Визначення підсудності справ з іноземним елементом судам України	93
2.1.7.1. Загальні положення про підсудність спорів з іноземним елементом судам України.....	93
2.1.7.2. Критерії, передбачені Законом про МПрП для визначення справ з іноземним елементом, які підсудні судам України	93
2.1.7.3. Справи з іноземним елементом, віднесені до виключної підсудності судам України	98
2.2. Джерела норм, які регулюють міжнародну підсудність.....	103
2.2.1. Види джерел, що містять норми, які регулюють підсудність спорів з іноземним елементом	103
2.2.2. Національні джерела правового регулювання питань міжнародної підсудності.....	103
2.2.2.1. Джерела правового регулювання питань міжнародної підсудності України	103
2.2.2.2. Джерела правового регулювання питань міжнародної підсудності інших держав	104
2.2.3. Міжнародно-правові джерела норм, що регулюють міжнародну підсудність	106
2.2.3.1. Міжнародні договори, які регулюють питання підсудності спорів з іноземним елементом	106
2.2.3.2. Участь України у міжнародних договорах з питань міжнародної підсудності	110
2.2.3.3. Питання міжнародної підсудності в конвенціях, укладених у межах Гаазької конференції з міжнародного приватного права.....	111
2.3. Види міжнародної підсудності	113
2.3.1. Критерії, за якими здійснюється поділ міжнародної підсудності на види	113
2.3.2. Виключення з підсудності	114

2.3.3. Виключна міжнародна підсудність.....	116
2.3.3.1. Виключна міжнародна підсудність. Загальні положення.....	116
2.3.3.2. Виключна міжнародна підсудність. Національно-правове регулювання	117
2.3.3.3. Виключна міжнародна підсудність. Міжнародно-правове регулювання	119
2.3.4. Альтернативна міжнародна підсудність	121
2.3.5. Договірна міжнародна підсудність. Загальні підходи та національно-правове регулювання.....	122
2.3.6. Договірна підсудність у справах з іноземним елементом: підходи до міжнародно-правового регулювання та уніфікації	128
2.3.6.1. Регулювання міжнародної договірної підсудності в межах Гаазької конференції з міжнародного приватного права.....	128
2.3.6.2. Міжнародно-правове регулювання угод про вибір суду: види, вимоги до форми та змісту, процесуально-правові наслідки їх укладення	130
2.3.6.3. Співвідношення юрисдикції обраного сторонами суду та юрисдикції інших судів, що мають право на розгляд цього спору в силу норм національного закону.....	131
2.3.6.4. Визначення сфери застосування Гаазької конвенції 2005 р. за суб'єктивним складом сторін угод про вибір суду та приналежністю суду до її держав – учасниць	135
2.3.6.5. Особливості регулювання договірної підсудності в ЄС та у відносинах між державами – членами ЄС та ЄАВТ.....	137
2.4. Міжнародна підсудність у договорах про правову допомогу у цивільних та комерційних справах, укладених Україною з іншими державами	141
2.4.1. Особливості регулювання міжнародної підсудності договорами про правову допомогу у цивільних та комерційних справах.....	141
2.4.2. Правила (прив'язки), які використовуються в договорах про правову допомогу для визначення підсудності окремих категорій справ з іноземним елементом	142
2.5. Підходи до регулювання та уніфікації норм щодо питань міжнародної підсудності в цивільних та комерційних справах, які застосовуються європейськими регіональними організаціями економічного співробітництва (СЕС, ЄАВТ, ЄС)	148
2.6. Питання підсудності в Гаазькій конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних та комерційних справах 2019 року.....	153
2.6.1. Загальні зауваження стосовно Гаазької конвенції 2019 р.	153

2.6.2. Питання підсудності справ, рішення з яких підлягають виконанню згідно з нормами Конвенції 2019 року	154
2.7. Досвід та особливості в підходах регулювання та уніфікації питань міжнародної підсудності в Організації Американських Держав	159
2.8. Висновки	163
Джерела	167

Розділ III. Правове становище осіб у міжнародному цивільному процесі

3.1. Поняття іноземної особи в цивільному процесі.....	172
3.1.1. Іноземні особи як учасники судових справ та процесів: поняття та правове становище.....	172
3.1.2. Процесуальні права та обов'язки іноземних осіб у цивільних справах. Правовий режим, що надається іноземним особам в цивільному процесі України	175
3.1.3. Цивільна процесуальна право- та дієздатність іноземних осіб.....	178
3.1.4. Співвідношення цивільної та цивільної процесуальної право- та дієздатності осіб	180
3.2. Інститут <i>cautio judicatum solvi</i> та процесуальне становище сторін у цивільних справах з іноземним елементом.....	182
3.2.1. Загальна характеристика та особливості національно-правового регулювання інституту <i>cautio judicatum solvi</i>	182
3.2.2. Інститут <i>cautio judicatum solvi</i> : особливості міжнародно-правового регулювання та уніфікації.....	186
3.2.3. Коло осіб, на яких розповсюджується міжнародно-правове регулювання інституту <i>cautio judicatum solvi</i>	188
3.2.4. Процесуальні механізми, спрямовані на захист прав відповідачів та забезпечення балансу прав сторін у цивільному процесі з іноземним елементом.....	190
3.2.5. Процедури передачі прохань про виконання судових рішень	191
3.2.6. Тенденції розвитку міжнародно-правового регулювання <i>cautio judicatum solvi</i>	193
3.2.7. Регулювання інституту <i>cautio judicatum solvi</i> іншими міжнародними договорами	193
3.2.8. Особливості регулювання інституту <i>cautio judicatum solvi</i> в ЄС та міжнародних договорах, укладених між ЄС та державами ЄАВТ	194
3.2.9. Загальні підсумки розгляду інституту <i>cautio judicatum solvi</i> та підходів до його регулювання на міжнародно-правовому рівні	198

3.3. Міжнародно-правове регулювання міжнародного співробітництва та уніфікація процедур надання іноземцям безоплатної правничої допомоги при розгляді цивільних справ з іноземним елементом	200
3.3.1. Загальне визначення «права бідності» у цивільних справах. Доктринальні підходи та національно-правове регулювання	200
3.3.2. «Право бідності» в цивільних справах з іноземним елементом	207
3.3.2.1. Міжнародно-правове регулювання та уніфікація: предмет і методи	207
3.3.2.2. Міжнародно-правове регулювання та уніфікація окремих питань «права бідності»	209
3.3.2.2.1. Коло осіб, які потрапляють до сфери регулювання міжнародних договорів з питань отримання безоплатної правничої допомоги у транскордонних цивільних справах	209
3.3.2.2.2. Визначення права, що регулює обсяг безоплатної правничої допомоги та процедури її отримання	210
3.3.2.2.3. Регулювання та уніфікація процедурних аспектів міждержавного співробітництва у питаннях надання безоплатної правничої допомоги у цивільних справах з іноземним елементом	212
3.3.2.2.4. Особливості регулювання та уніфікації Гаазькими конвенціями 1954 р. і 1980 р. процедурних аспектів міждержавного співробітництва в сфері надання безоплатної правничої допомоги	213
3.3.2.3. Особливості регулювання та уніфікації процедурних аспектів надання безоплатної правничої допомоги іноземцям у транскордонних цивільних справах в ЄС	215
3.3.2.4. Особливості регулювання процедур надання іноземцям безоплатної правничої допомоги в цивільних та комерційних справах у відносинах між державами, що утворились внаслідок розпаду СРСР	220
3.3.2.5. Загальні підсумки розгляду інституту безоплатної правничої допомоги в міжнародному цивільному процесі та його регулювання на міжнародно-правовому рівні	222
Джерела	224

Розділ IV. Особливості правового становища іноземної держави як учасниці цивільного процесу

4.1. Судовий імунітет держави: його складові, доктринальні підходи, передумови міжнародно-правового регулювання та уніфікації	232
4.2. Стан дослідження проблем правового регулювання судових імунітетів держав	238
4.3. Міжнародно-правове регулювання та уніфікація окремих питань судових імунітетів держав та їхньої власності.....	244
4.3.1. Історія і тенденції міжнародно-правового регулювання та уніфікації судових імунітетів держав та їхньої власності.....	244
4.3.2. Сфера застосування, предмет та структура міжнародних конвенцій з питань судових імунітетів держав	246
4.3.3. Визначення випадків, коли держава не може посилатися на свій імунітет.....	247
4.4. Міжнародно-правова уніфікація деяких процедурних аспектів розгляду справ за участю іноземних держав	254
4.4.1. Процедури повідомлення держав про порушення проти них справ у судах іноземних держав	254
4.4.2. Спеціальні процесуальні строки.....	254
4.4.3. Регулювання інституту <i>lis pendens</i> у справах, в яких беруть участь іноземні держави	255
4.4.4. Регулювання процедур, пов'язаних з виконанням судових рішень, винесених проти державі.....	255
4.5. Стан та перспективи регулювання судових імунітетів законодавством України	257
4.6. Підсумки розгляду підходів до національно-правового та міжнародно-правового регулювання судових імунітетів держав та їхньої власності	258
Джерела	260

Розділ V. Міжнародна правова допомога у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом. Вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних та комерційних справах

5.1. Міжнародна правова допомога як форма міжнародного співробітництва в сфері цивільного судочинства у справах з іноземним елементом.....	264
5.1.1. Чинники, що зумовлюють необхідність міжнародного співробітництва з метою забезпечення належних умов розгляду цивільних справ з іноземним елементом	264

5.1.2. Форми та способи співпраці між державами з приводу забезпечення здійснення транскордонних процесуальних дій під час розгляду цивільних справ з іноземним елементом. Міжнародна правова допомога та здійснення транскордонних процесуальних дій	267
5.1.2.1. Визначення поняття «міжнародна правова допомога» при розгляді цивільних справ з іноземним елементом	267
5.1.2.2. Роль міжнародного договору в регулюванні процедур надання міжнародної правової допомоги у цивільних справах з іноземним елементом.....	272
5.1.2.3. Характеристика системи правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням процедур надання міжнародної правової допомоги при вирішенні приватноправових справ з іноземним елементом.....	273
5.1.2.4. Міжнародно-правові джерела норм, що регулюють процедури здійснення транскордонних процесуальних дій при розгляді цивільних та комерційних справ з іноземним елементом	275
5.2. Вручення за кордоном судових документів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом з використанням процедур міжнародної правової допомоги	278
5.2.1. Міжнародно-правове регулювання та уніфікація процедур міжнародної правової допомоги з вручення за кордоном судових документів у цивільних справах.....	278
5.2.1.1. Джерела та предмет міжнародно-правового регулювання процедур міжнародної правової допомоги при здійсненні процесуальних дій з вручення іноземних судових і позасудових документів	278
5.2.1.1.1. Способи передачі судових документів від запитуючого суду до компетентних органів держави, на території якої вручення має бути здійснене (запитувана держава)	279
5.2.1.1.2. Основні способи передачі прохань про вручення судових документів та самих судових документів	280
5.2.1.1.2.1. Передача прохань про вручення з використанням дипломатичних каналів.....	280
5.2.1.1.2.2. Передача прохань про вручення за посередництвом консула запитуючої держави	280
5.2.1.1.2.3. Передача прохань про вручення судових документів за посередництвом Центрального органу запитуваної держави	281
5.2.1.1.2.3.1. Передача прохань про вручення судових документів згідно з положеннями Конвенції 1965 р.	282

5.2.1.1.2.3.2. Зворотний зв'язок: підтвердження про вручення документів або відмова у виконанні прохання про вручення за Конвенцією 1965 р.	284
5.2.1.1.3. Факультативні (альтернативні) способи передачі прохань про вручення судових документів та судових документів за кордон	285
5.2.1.2. Звернення по правову допомогу для вручення за кордоном судових документів: вимоги до форми та змісту такого звернення	287
5.2.1.3. Вимоги до форми, змісту, кількості та мови складання судових документів, що підлягають передачі з метою подальшого їх вручення на території запитуваної держави	289
5.2.2. Процесуальні аспекти виконання прохань іноземних судів про вручення судових документів у цивільних справах у межах процедур надання міжнародної правової допомоги: роль і межі міжнародно-правового регулювання та уніфікації	290
5.2.2.1. Процесуальні аспекти вручення іноземних судових документів та їхнє міжнародно-правове регулювання	290
5.2.2.2. Відмова у виконанні прохань про вручення іноземних судових документів: підстави та права компетентних органів запитуваної держави	293
5.2.2.3. Права та обов'язки осіб, яким мають бути вручені іноземні судові документи	295
5.2.2.4. Підтвердження про вручення документа — обов'язок запитуваної держави	297
5.2.2.5. Сплата мита та стягнення інших зборів у процедурі вручення судових документів	299
5.3. Альтернативні способи вручення за кордоном судових документів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом	301
5.3.1. Підходи до міжнародно-правового регулювання альтернативних способів і процедур вручення судових документів за кордоном у цивільних справах	301
5.3.1.1. Загальне визначення альтернативних способів вручення за кордоном судових документів у цивільних справах	301
5.3.1.2. Особливості міжнародно-правового регулювання альтернативних способів вручення за кордоном судових документів у цивільних та комерційних справах	305
5.3.1.3. Узагальнення щодо міжнародно-правового регулювання альтернативних способів вручення іноземних судових документів	311

5.4. Вручення судових документів особам, що перебувають за кордоном, як спосіб забезпечення їхніх прав на рівний доступ до правосуддя у справах з іноземним елементом.....	313
5.4.1. Захист прав відповідачів, що перебувають за кордоном, від винесення заочного судового рішення.....	313
5.4.1.1. Міжнародно-правове регулювання прав відповідачів, що перебувають за кордоном, у разі винесення заочного судового рішення.....	313
5.4.1.2. Особливості регулювання захисту прав відповідачів-іноземців від порушень процедур вручення їм судових документів.....	315
5.4.2. Висновки за результатами розгляду міжнародно-правового регулювання процедур вручення за кордоном судових документів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом	319
5.5. Національно-правове регулювання процедур звернення судів України до іноземних судових органів з проханнями про вручення за кордоном судових документів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом	323
5.5.1. Джерела норм, що регулюють процедури звернення судів України з проханнями про вручення за кордоном судових документів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом	323
5.5.2. Коло процесуальних питань, які регулюються національним правом України	325
5.5.3. Алгоритм дій судів та інших компетентних органів України при зверненні з проханнями про вручення судових документів за кордоном.....	326
5.6. Національно-правове регулювання процедур виконання іноземних судових доручень про вручення на території України іноземних судових документів.....	330
5.6.1. Джерела норм, що регулюють процедури виконання іноземних судових доручень про вручення на території України судових документів.....	330
5.6.2. Отримання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду компетентним органом України та передача до компетентного суду	330
5.6.3. Виконання судом України доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів.....	331
Джерела	334

Розділ VI. Отримання за кордоном доказів у цивільних і комерційних справах з іноземним елементом

6.1. Інститут судового доручення у цивільних та комерційних справах.....	340
6.1.1. Поняття судового доручення в цивільному процесі. Внутрішні та іноземні судові доручення	340
6.1.2. Правова природа процесуальних дій з отримання за кордоном доказів у цивільних справах.....	342
6.2. Міжнародно-правове регулювання та уніфікація процедур отримання за кордоном доказів при розгляді цивільних справ з іноземним елементом із застосуванням механізмів міжнародної правової допомоги	345
6.2.1. Роль і місце процедур отримання за кордоном доказів при розгляді цивільних та комерційних справ з іноземним елементом у системі міжнародного цивільного процесу	345
6.2.2. Джерела міжнародно-правового регулювання процедур отримання за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом.....	346
6.3. Отримання за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом із застосуванням процедур міжнародної правової допомоги	349
6.3.1. Предмет та методи міжнародно-правового регулювання процедур надання міжнародної правової допомоги в отриманні за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах	349
6.3.1.1. Способи передачі судових доручень від органів запитуючої держави до органів запитуваної держави.....	349
6.3.1.1.1. Основні та додаткові способи передачі судових доручень у межах процедур міжнародної правової допомоги	349
6.3.1.1.2. Передача судових доручень з використанням дипломатичних каналів	350
6.3.1.1.3. Передача судових доручень за посередництвом консула запитуючої держави	350
6.3.1.1.4. Передача судових доручень за посередництвом Центрального органу запитуваної держави	351
6.3.1.1.5. Передача судових доручень безпосередньо від запитуючого суду до запитуваного суду.....	353
6.3.1.2. Вимоги до форми, змісту та мови складання судових доручень: міжнародно-правове регулювання та уніфікація	356
6.3.1.3. Регулювання та уніфікація деяких аспектів виконання судових доручень органами запитуваної держави	358

6.3.1.3.1. Визначення права, що може застосовуватися при виконанні іноземного судового доручення з отримання доказів	358
6.3.1.3.2. Відмова у виконанні судового доручення: підстави та процедура повідомлення	361
6.3.1.3.3. Умови присутності при здійсненні процесуальних дій з отримання доказів заінтересованих осіб, їхніх представників та представників запитуючого суду	362
6.4. Альтернативні, або «прямі», способи отримання за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах з іноземним елементом	367
6.4.1. Загальні підходи до регулювання «прямих» способів отримання за кордоном доказів у цивільних справах з іноземним елементом	367
6.4.2. Регулювання альтернативних способів отримання за кордоном доказів на міжнародно-правовому рівні: підходи Гаазьких конвенцій 1954 та 1970 років	369
6.4.3. Режими застосування альтернативних способів отримання за кордоном доказів, встановлених Главою II Конвенції 1970 року	370
6.4.4. Особливості регулювання Конвенцією 1970 року альтернативних способів отримання доказів за кордоном	373
6.4.4.1. Отримання доказів дипломатичними та консульськими представниками	373
6.4.4.1.1. Коло осіб, на яких розповсюджується дія права на отримання доказів дипломатичними та консульськими представниками запитуючої держави	373
6.4.4.1.2. Умови, з дотриманням яких держави надають дозвіл на отримання доказів дипломатичними та консульськими представниками	375
6.4.4.2. Правові підстави та умови отримання доказів спеціально уповноваженими особами	376
6.5. Альтернативні способи отримання за кордоном доказів: особливості регулювання на регіональному та двосторонньому міжнародно-правовому рівнях	381
6.5.1. Особливості правового регулювання альтернативних способів отримання доказів в ЄС	381
6.5.2. Особливості правового регулювання альтернативних способів отримання доказів двосторонніми договорами України про правову допомогу у цивільних та комерційних справах	382
6.6. Отримання за кордоном доказів у справах з іноземним елементом, які розглядають суди України	387
6.6.1. Регулювання процедур звернення судів України з судовими дорученнями до іноземних судових органів з отримання доказів у цивільних та комерційних справах	387

6.6.1.1. Судове доручення як форма звернення українських судів до іноземних судових органів щодо виконання певних процесуальних дій	387
6.6.1.2. Джерела норм, що регулюють порядок звернення судів України, що розглядають справи з іноземним елементом, з судовими дорученнями до іноземних судів	388
6.6.2. Порядок звернення судів України, що розглядають справи з іноземним елементом, з судовими дорученнями до органів іноземних держав	389
6.6.2.1. Вимоги до форми, змісту, мови та порядку підписання судового доручення	389
6.6.2.2. Передача судового доручення українським установам, які уповноважені на їх передачу компетентним органам іноземних держав	390
6.6.3. Виконання судами України доручень іноземних судів з питань отримання доказів на території України	391
Джерела	397

Розділ VII. Визнання і виконання рішень іноземних судів у приватноправових справах з іноземним елементом

7.1. Інститут визнання та виконання рішень іноземних судів у міжнародному цивільному процесі	402
7.1.1. Загальне визначення інституту визнання і виконання іноземних судових рішень, його роль та місце в міжнародному цивільному процесі	402
7.1.1.1. Правові передумови існування інституту визнання і виконання іноземних судових рішень	402
7.1.1.2. Джерела норм, що регулюють інститут визнання та виконання іноземних судових рішень. Роль національного закону та міжнародного договору	404
7.1.1.3. Підходи до національно-правового регулювання інституту визнання та виконання іноземних судових рішень	406
7.1.1.4. Джерела національно-правових норм, що регулюють інститут визнання та виконання іноземних судових рішень	407
7.1.1.4.1. Держави загальної правової сім'ї	407
7.1.1.4.2. Держави континентальної правової сім'ї	409
7.1.1.4.3. Держави, в яких діють автономні акти кодифікації МПрП	410
7.1.1.4.4. Азійські держави	412
7.2. Міжнародно-правове регулювання та уніфікація окремих складових інституту визнання і виконання іноземних судових рішень у цивільних та комерційних справах	414

7.2.1. Основні підходи до регулювання.....	414
7.2.2. Особливості міжнародно-правового регулювання та уніфікації процедур визнання і виконання іноземних судових рішень у двосторонніх договорах про правову допомогу в цивільних і комерційних справах, укладених Україною з третіми країнами.....	415
7.2.2.1. Загальні положення та підходи.....	415
7.2.2.2. Перелік документів, що мають додаватися до клопотання про визнання та виконання іноземних судових рішень.....	417
7.2.2.3. Підстави для відмови у виконанні іноземних судових рішень	418
7.3. Регулювання та уніфікація інституту визнання і виконання іноземних судових рішень нормами конвенцій, прийнятих у межах Гаазької конференції з міжнародного приватного права.....	422
7.3.1. Загальна характеристика конвенцій, прийнятих у межах Гаазької конференції з питань визнання і виконання іноземних судових рішень.....	422
7.3.1.1. Досягнення Гаазької конференції з міжнародного приватного права в сфері регулювання інституту визнання і виконання іноземних судових рішень.....	422
7.3.1.2. Загальні підходи до регулювання інституту визнання та виконання іноземних судових рішень, які покладені в основу Гаазьких конвенцій.....	423
7.3.2. Міжнародно-правова уніфікація підстав для відмови у визнанні та виконанні іноземних судових рішень як шлях до створення одноманітних умов виконання іноземних судових рішень.....	425
7.3.2.1. Гаазька конвенція про угоди про вибір суду 2005 року: особливості визначення підстав для відмови у визнанні та виконанні іноземних судових рішень.....	425
7.3.2.2. Особливості регулювання питань визнання та виконання іноземних судових рішень Гаазькою конвенцією 2019 року.....	429
7.4. Національно-правові підходи до регулювання процедур визнання та виконання іноземних судових рішень.....	435
7.4.1. Джерела норм, що регулюють процедури визнання та виконання в Україні іноземних судових рішень у цивільних та комерційних справах	435
7.4.2. Перелік рішень, які можуть бути визнані та виконані на території України	435
7.4.3. Судова процедура визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів в Україні	437
7.4.3.1. Перелік рішень, які згідно із законом та міжнародними договорами України можуть бути визнані та виконані на території України	437

ЗМІСТ

7.4.3.2. Терміни, які використовуються	438
7.4.3.3. Підсудність справ про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні	438
7.4.3.4. Процесуальні аспекти судової процедури у справах про визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів в Україні	439
7.4.3.4.1. Умови визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні: міжнародний договір або принцип взаємності?.....	439
7.4.3.4.2. Строки, в межах яких іноземне судове рішення може бути представлено до виконання	441
7.4.3.4.3. Процесуальний документ, поданням якого порушується провадження в суді України у справі про визнання та надання дозволу на виконання рішення іноземного суду.....	442
7.4.3.4.4. Документи, що мають додаватися до клопотання про визнання та надання дозволу на виконання рішення іноземного суду.....	443
7.4.3.4.5. Порядок порушення в судах України справ про визнання та надання дозволу на виконання рішення іноземного суду	445
7.4.3.4.6. Розгляд судами України справ про визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів	448
7.4.3.4.7. Підстави для відмови у визнанні та виконанні рішень іноземних судів у цивільних та комерційних справах.....	449
7.4.3.4.8. Особливості регулювання підстав для відмови у визнанні та виконанні рішень іноземного суду за Гаазькою конвенцією 2005 року та Гаазькою конвенцією 2019 року	452
7.4.3.4.9. Підстави для відмови у визнанні та виконанні рішень іноземних судів, що передбачені законодавством України	454
7.4.3.4.10. Тягар доказування в суді наявності підстав для відмови у задоволенні клопотань про визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів в Україні	458
7.4.3.4.11. Наслідки розгляду судом України клопотань про визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів.....	459
Джерела	461
Для нотаток	465

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

Брюссельська конвенція про уніфікацію деяких правил щодо імунітету державних торгових суден 1926 року — Брюссельська конвенція 1926 р.

Брюссельська конвенція про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах 1968 року — Брюссельська конвенція 1968 р., або Конвенція 1968 р.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року — Віденська конвенція 1961 р.

Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року — Віденська конвенція 1963 р.

Гаазька конференція з міжнародного приватного права — Гаазька конференція

Господарський процесуальний кодекс України — ГПК, або ГПК України

Директива Ради 2002/8/ЄС від 27 січня 2003 року про поліпшення доступу до правосуддя у транскордонних спорах шляхом встановлення мінімальних спільних правил щодо правової допомоги в таких спорах — Директива 2002/8/ЄС

Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року — Договір між Україною і Республікою Польща, або Договір між Україною і Польщею

Договір між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах — Договір між Україною та Болгарією

Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах — Договір між Україною та Румунією

Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах 2001 року — Договір між Україною та Чеською Республікою, або Договір між Україною та Чехією

Додатковий Протокол до Європейської угоди про передачу заяв про правову допомогу 2001 року — Додатковий Протокол 2001 р.

Додатковий Протокол до Міжамериканської конвенції про отримання доказів за кордоном 1984 року — Додатковий Протокол 1984 р.

Додатковий Протокол до Міжамериканської конвенції про судові доручення 1979 року — Додатковий Протокол 1979 р.

Європейська асоціація вільної торгівлі — ЄАВТ

Європейська конвенція про імунітет держави 1972 року — Конвенція 1972 р.

Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу 1977 року — Страсбургська конвенція 1977 р.

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

Європейське економічне співтовариство — ЄЕС

Європейський Союз — ЄС

Європейські модельні правила цивільного процесу 2021 р. — Правила

Закон України «Про міжнародне приватне право» — Закон про МПрП, або Закон

Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень : затверджена наказом Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 № 1092/5/54 — Інструкція, або Інструкція Мін'юсту

Китайська Народна Республіка — КНР

Конвенція з питань цивільного процесу 1896 року — Конвенція 1896 р., або Гаазька конвенція 1896 р.

Конвенція з питань цивільного процесу 1905 року — Конвенція 1905 р., або Гаазька конвенція 1905 р.

Конвенція з питань цивільного процесу 1954 року — Конвенція 1954 р., або Гаазька конвенція 1954 р.

Конвенція ООН про морські перевезення вантажів 1978 року — Гамбурзькі правила

Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності 2004 року — Конвенція ООН 2004 р.

Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року — Нью-Йоркська конвенція 1958 р.

Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах 2019 року — Конвенція 2019 р., або Гаазька конвенція 2019 р.

Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних та комерційних справах 1971 року — Конвенція про виконання судових рішень 1971 р., або Конвенція 1971 р.

Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року — Конвенція 1965 р., або Гаазька конвенція 1965 р.

Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів 1956 року — КДПВ

Конвенція про міжнародний доступ до правосуддя 1980 року — Конвенція 1980 р., або Гаазька конвенція 1980 р.

Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 року — Конвенція 1970 р., або Гаазька конвенція 1970 р.

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року — Мінська конвенція 1993 р., або Конвенція СНД 1993 р.

Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 2002 року — Кишинівська конвенція 2002 р., або Конвенція СНД 2002 р.

Конвенція про угоди про вибір суду 2005 року — Конвенція 2005 р., або Гаазька конвенція 2005 р.

Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень 1999 року — Монреальська конвенція 1999 р.

Конвенція про юрисдикцію обраного суду у справах про міжнародну купівлю-продаж товарів 1958 року — Конвенція 1958 р., або Гаазька конвенція 1958 р.

Конвенція про юрисдикцію та визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах 1988 року — Конвенція Лугано 1988 р.

Конвенція про юрисдикцію та визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах 2007 року — Конвенція Лугано 2007 р.

Міжамериканська конвенція про екстериторіальну дію судових та арбітражних рішень 8 травня 1979 року — Конвенція 1979 р., або Конвенція ОАД 1979 р.

Міжамериканська конвенція про отримання доказів за кордоном 1975 року — Конвенція про отримання доказів 1975 р.

Міжамериканська конвенція про судові доручення 1975 року — Конвенція про судові доручення 1975 р.

Міжамериканська конвенція про юрисдикцію у міжнародній сфері щодо екстериторіальної дії іноземних судових рішень 24 травня 1984 року — Конвенція 1984 р., або Конвенція ОАД 1984 р.

Міжнародне приватне право — МПрП

Міжнародний цивільний процес — МЦП

Міністерство закордонних справ — МЗС

Міністерство юстиції України — Мін'юст, або Мін'юст України

Організація Американських Держав — ОАД

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених в порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» — Постанова Пленуму ВСУ 1999 р. № 12, або Постанова № 12

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

Регламент (ЄС) 2020/1783 Європейського парламенту і Ради від 25 листопада 2020 року про співробітництво між судами держав-членів в отриманні доказів у цивільних або комерційних справах (отримання доказів) (змінений) — Регламент 2020/1783

Регламент (ЄС) 2020/1784 Європейського парламенту і Ради від 25 листопада 2020 року про вручення у державах-членах судових та позасудових документів у цивільних та комерційних справах (вручення документів) (змінений) — Регламент 2020/1784

Регламент (ЄС) № 1215/2012 Європейського парламенту і Ради від 12 грудня 2012 року про юрисдикцію, визнання та примусове виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах — Регламент № 1215/2012

Регламент (ЄС) № 1393/2007 Європейського парламенту і Ради від 13 листопада 2007 року про вручення у державах-членах судових та позасудових документів у цивільних та комерційних справах, що відміняє Регламент (ЄС) Ради № 1348/2000 — Регламент № 1393/2007

Регламент Ради (ЄС) № 1206/2001 від 28 травня 2001 року про співробітництво між судами держав-членів в отриманні доказів у цивільних та комерційних справах — Регламент № 1206/2001

Регламент Ради (ЄС) № 1348/2000 від 29 травня 2000 року про вручення у державах-членах судових та позасудових документів у цивільних та комерційних справах — Регламент № 1348/2000

Регламент Ради (ЄС) № 44/2001 від 22 грудня 2000 року про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах — Регламент № 44/2001

Союз Радянських Соціалістичних Республік — СРСР

Співдружність Незалежних Держав — СНД

Суд Справедливості Європейського Союзу — Суд ЄС

Угода між Україною та Грецькою Республікою про правову допомогу у цивільних справах 2002 року — Угода між Україною та Грецькою Республікою

Угода між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах 2004 року — Угода між Україною та Республікою Кіпр

Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, 1992 року — Угода 1992 р.

Українська Радянська Соціалістична Республіка — УРСР

Цивільний процесуальний кодекс України — ЦПК, або ЦПК України

ВСТУП

Сучасний світ складний, взаємозалежний, динамічний та суперечливий. Він системний, поєднує в собі елементи стабільності та мінливості: наявні інститути, складні структури та правила їхньої взаємодії забезпечують його сталість, функціональність та поступовий розвиток, який адаптує його до змін, що відбуваються в суспільстві, світовій економіці, технологіях та повсякденному житті мільярдів людей.

Структурно сучасний світ складається з двох сотень держав, сотень різноманітних урядових та неурядових міжнародних організацій, сотень величезних транснаціональних і мільйонів великих та середніх компаній, всесвітніх церков та релігійних громад, транснаціональних та національних громадських організацій, творчих і наукових об'єднань, а ще з мільярдів людей, які виступають як виборці, як члени політичних партій та громадських рухів, як власники майна, компаній, як наймані працівники, менеджери, інженери, науковці, викладачі, митці, спортсмени тощо. Ці ж люди в особистому житті стають подружжям, батьками, народжують дітей; вони подорожують, відпочивають, лікуються, зрештою, вмирають і залишають спадок. Усі ці елементи грандіозної структури сучасного світу є водночас суб'єктами різних відносин, які мають власну волю, власні наміри, ставлять перед собою цілі, намагаються досягти їх, планують та діють і в цьому процесі вступають між собою у відносини і вертикальні (в різного роду організаціях, державах, їхніх органах, компаніях, громадських об'єднаннях тощо), і горизонтальні (компанії між собою, люди в особистих стосунках). Ці відносини мають різноманітний характер: від особистого, гуманітарного, наукового, трудового до комерційного, воєнно-технічного, політичного, дипломатичного та багатьох інших.

Ці відносини у переважній більшості мають правовий характер, регулюються нормами національного та міжнародного права, породжують для їхніх учасників взаємні права та обов'язки, на захисті яких стоять держави, їхні правові та судові системи.

Частина таких правових відносин має публічно-правовий характер: відносини між державами, міжнародними організаціями, відносини воєнно-технічного, політичного та дипломатичного характеру, відносини між державою та її громадянами та підданими, адміністративні відносини та багато інших. Інша частина відносин має приватноправовий характер. До них належать сімейні, трудові, цивільні та комерційні відносини, які виникають, існують та припиняються між різними суб'єктами приватного права, насамперед, фізичними та юридичними особами.

Суттєвою ознакою сучасного світу є його транснаціональність, транскордонність та міжнародність у всіх його складових і проявах. Транснаціональність проявляється не стільки у міждержавних та міжурядових відносинах, скільки у відносинах між приватними особами, між суб'єктами приватного права. Комерційні, трудові, сімейні, цивільні та інші приватноправові відносини, які виникають між суб'єктами, що належать до різних держав, ми називаємо приватноправовими відносинами з іноземним елементом. Вказані відносини мають приватноправовий характер тому, що в їхній основі лежить юридична рівність сторін, свобода волі та свобода договору, приватний характер самих відносин. Вказані ознаки

принципово відрізняють їх від публічно-правових відносин, зокрема, від адміністративних, кримінальних та інших. Коли ми кажемо, що у приватноправових відносинах є іноземний елемент, це означає, що такі відносини виникають між особами, які належать до різних держав, або об'єктом таких відносин є майно, гроші, результати інтелектуальної праці, цінні папери та інші активи, які знаходяться на території іноземної держави, або подія, внаслідок якої виникли певні правовідносини, сталася за кордоном.

Міжнародна, транскордонна взаємодія в різних сферах економіки та приватного життя, іноземні інвестиції, внаслідок яких цінності переміщуються з однієї держави до іншої, міжнародна торгівля товарами та послугами, трудова міграція та навчання за кордоном, «змішані» шлюби, подорожі та відпочинок, наукові дослідження, в яких беруть участь інститути та вчені з різних держав: ось неповний перелік проявів транскордонного (глобалістичного) характеру сучасного світу. Стрімке зростання таких транскордонних відносин в останні десятиліття є головним трендом сучасного етапу розвитку людства. Спроби поставити ці тенденції під сумнів та повернути світ в епоху автаркії та ізолюваності приречені на невдачу.

Цілком справедливо, що на першому місці порядку денного світового співтовариства сьогодні стоять питання безпеки та припинення війн, що є особливо актуальним для нашої держави. Створення дієвої міжнародної системи безпеки, закладання підвалин стійкого, тривалого та справедливого миру у всіх частинах нашої планети — пріоритет номер один. Але не менш важливим є завдання правового та інституційного забезпечення подальшого розвитку міжнародного співробітництва в усіх сферах і, зокрема, в сфері транскордонних приватноправових відносин.

Під правовим забезпеченням ми розуміємо передусім ефективно та всеохопне регулювання відповідних відносин і на національному (законодавчі акти про міжнародне приватне право, про захист іноземних інвестицій, про зовнішньоекономічну діяльність та інші), і на міжнародно-правовому рівні (двосторонні та багатосторонні (регіональні та універсальні) міжнародні договори (конвенції), що охоплюють максимально широке коло відносин).

Норми, закріплені в національних актах та міжнародних конвенціях, мають на меті регулювання відносин з іноземним елементом, насамперед у їхньому матеріально-правовому аспекті, визначаючи структуру правовідносин, закріплюючи права та обов'язки сторін, встановлюючи санкції та наслідки невиконання обов'язків, враховуючи таку особливість цих відносин, як наявність у них іноземного елемента.

У такому регулюванні застосовуються переважно два основні методи: колізійний та уніфікований міжнародно-правовий. Перший вирішує питання про те, право якої держави має регулювати певні правовідносини з іноземним елементом, другий натомість — безпосередньо регулює такі відносини.

Разом із регулюванням відносин з іноземним елементом у матеріально-правовому аспекті не менш важливим є регулювання відносин, пов'язаних із вирішенням спорів, які виникатимуть з таких відносин. Йдеться про регулювання процесуальних аспектів вирішення таких спорів, а саме: визначення підсудності спорів, що виникають з відносин з іноземним елементом, встановлення особливостей розгляду

справ за участю іноземних осіб, створення механізмів надання процесуальної допомоги при розгляді таких справ та режим виконання рішень іноземних судів. Саме процесуальні аспекти відносин з іноземним елементом і є предметом регулювання міжнародного цивільного процесу. Таке регулювання використовує два головні методи: імперативний національно-правовий та уніфікований міжнародно-правовий. *Перший* вирішує, зокрема, такі питання, як визначення підсудності спорів з іноземним елементом національним судом тієї чи іншої держави, визначення правового становища іноземних осіб у суді, здійснення необхідних процесуальних дій для забезпечення рівного ставлення до сторін та доступу їх до правосуддя та умови визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів. За допомогою *другого* методу врегульовуються безпосередньо такі відносини, як надання міжнародної правової допомоги (судова кооперація) при розгляді спорів за участю іноземних осіб, вирішення питань конфлікту юрисдикцій, деякі складові інституту визнання та надання дозволу на виконання іноземних судових рішень.

Правова система кожної держави має власні правові норми, які регулюють вказані відносини, і таке регулювання має свої особливості, тому часто воно суттєво відрізняється від регулювання, яке застосовується в інших державах. Оскільки національні процесуальні норми мають переважно імперативний характер, застосування колізійного методу, що уможливорює застосування іноземного процесуального права, вкрай обмежено та обумовлено наявністю міжнародного договору і принципом взаємності.

Кожна держава незалежно від її розміру та ступеня розвитку, економічної могутності та політичного режиму, тривалості існування та місця розташування має таку ознаку, як «суверенітет». Саме суверенітет робить усі держави юридично рівними. Однією з ознак та проявів державного суверенітету є національна судова система, яка побудована та діє виключно відповідно до права цієї держави, насамперед конституційного та процесуального. Юрисдикція кожної національної судової системи обмежується територією власної держави, але в межах власної території має беззаперечну монополію на здійснення правосуддя та застосування власного процесуального закону, зокрема і примусового застосування. Кожна держава має власну систему процесуального права. Оскільки в сучасному світі не існує наддержавних спеціалізованих чи загальних судів для вирішення спорів, що виникають між суб'єктами приватноправових відносин, які належать до різних держав, функція вирішення таких спорів покладається виключно на національні судові органи із застосуванням національного процесуального права. Тому, говорячи про міжнародний цивільний процес, ми маємо на увазі національний судовий процес з особливостями, які зумовлені участю в цьому процесі іноземних осіб та необхідністю здійснення транскордонних процесуальних дій.

Розділ I

**Поняття міжнародного
цивільного процесу.
Предмет та методи
регулювання, принципи
та джерела міжнародного
цивільного процесу**

1.1. Міжнародний цивільний процес: поняття, предмет та місце в системі права

1.1.1. Поняття та предмет міжнародного цивільного процесу

Як було вказано вище, кожна держава має власну судову систему, власні судові процедури (процесуальне право), власні нормативно-правові акти, які встановлюють та регулюють порядок здійснення судочинства та відправлення правосуддя судами цієї держави. Мета існування національних судових систем та національного процесуального права полягає у здійсненні державою правосуддя у будь-яких справах, що виникатимуть з різноманітних правовідносин між фізичними і юридичними особами цих держав.

Національна судова система кожної держави насамперед має на меті вирішувати спори з правовідносин, що виникають між суб'єктами права цієї держави. За характером ці правовідносини ми умовно поділяємо на приватноправові та публічно-правові. До приватноправових ми традиційно зараховуємо цивільні, сімейні, трудові, спадкові, комерційні та інші подібні відносини, незважаючи на те, що багато з цих відносин мають публічно-правову складову.

Поділ правовідносин на приватноправові та публічно-правові зумовлює структуру (побудову) національних судових систем, виділення загальних та спеціалізованих судів, юрисдикція яких визначається залежно від характеру спірних правовідносин та їх суб'єктного складу. Правосуддя здійснюється такими судами відповідно до процедур, встановлених процесуальними законами (кодексами).

Своєю чергою приватноправові відносини за суб'єктним складом, об'єктом або фактом можуть бути суто національними, або «внутрішніми», відносинами або мати іноземний елемент, що зумовлює їх «міжнародність».

Ми також знаємо, що наявність у відносинах іноземного елемента зумовлює особливості їх регулювання, зокрема, постановку колізійного питання, вибір та застосування колізійної норми, внаслідок чого визначається матеріальне право певної держави як право, що регулює такі відносини, або застосування норм міжнародного договору, якщо такий договір є, і норми такого договору безпосередньо регулюють такі відносини. Вказані особливості регулювання є предметом міжнародного приватного права, особливо тієї його частини, яку прийнято називати колізійним правом.

Особливості має і порядок розгляду та вирішення спорів, що виникають з відносин з іноземним елементом. Тут ми можемо говорити про цивільний процес з іноземним елементом, і іноземний елемент може відрізнитися за своїм характером від іноземного елемента, прийнятого у міжнародному приватному праві.

Саме особливості розгляду та вирішення спорів, що виникають з приватноправових відносин з іноземним елементом, і є предметом міжнародного цивільного процесу.

1.1.2. Правовідносини, які є предметом міжнародного цивільного процесу

Стосовно визначення кола правовідносин, які є предметом міжнародного цивільного процесу, серед дослідників немає єдиного підходу. Існують «вузький» та «широкий» підходи до визначення переліку вказаних правовідносин.

Прихильники «вузького» підходу вважають, що предметом міжнародного цивільного процесу є: а) юрисдикція національних судів стосовно спорів з іноземним елементом; б) надання правової допомоги судам інших держав; в) вручення судових документів у зв'язку з розглядом справ та отриманням доказів за кордоном; г) правовий статус іноземців у судовому процесі; ґ) дія іноземного судочинства: визнання або виконання рішень іноземних судів. До прихильників вузького підходу можна віднести відомого німецького вченого Хаймо Шака¹.

Прихильники «широкого» підходу включають до міжнародного цивільного процесу набагато більше коло питань, а саме: а) міжнародну підсудність цивільних справ з іноземним елементом; б) цивільне процесуальне становище іноземних громадян (підданих, біпатридів та апатридів) і організацій; в) цивільне процесуальне положення іноземних держав; г) цивільне процесуальне положення міжнародних організацій; ґ) судові докази у цивільних справах з іноземним елементом; д) порядок встановлення змісту іноземного закону, який підлягає застосуванню; е) іноземні судові доручення; є) визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних справах; ж) юридичне значення провадження у справі, яка порушена в іноземному суді і не завершена; з) визнання іноземних арбітражних угод та примусове виконання іноземних арбітражних рішень. До прихильників такого підходу належать, до прикладу, проф. О. О. Кармаза та інші дослідники².

Незважаючи на видиму різницю у наведених переліках, ця різниця не має принципового характеру, і ось чому. Аналізуючи зміст кожного з переліків, можна дійти висновку, що всі вони описують процедури, які можуть застосовуватися в процесі вирішення спорів з іноземним елементом, тобто коли процесуальні відносини містять іноземний елемент. Тож, предметом міжнародного цивільного процесу є відносини, що виникають при: а) розгляді національними судами справ за участю іноземних осіб або іноземних держав; б) отриманні судами, що розглядають справи з іноземним елементом, правової допомоги від іноземних судів (у разі потреби); в) наданні іноземним судам на їх прохання правової допомоги при здійсненні процесуальних дій; г) визнанні та виконанні рішень іноземних судових органів та іноземних арбітражів. Це чотири основні групи питань, які є предметом міжнародного цивільного процесу.

Оскільки всі вони стосуються процесуальних питань, які вирішуються національними судами при розгляді справ з іноземним елементом, відповідно і їх регулювання, по-перше, має відбуватись за допомогою норм національного процесуального

¹ Шак Х. Международное гражданское процессуальное право : учебник / пер. с нем. Москва : БЕК, 2001. 560 с.

² Лунц Л. А. Курс международного частного права : в 3 т. Москва : Спарк, 2002. С. 766–767.

права кожної з держав та, по-друге, має бути «спрямоване» на власні суди. До таких питань належать: визначення юрисдикції її судів, звернення її судів по правову допомогу до іноземних держав, виконання її судами іноземних судових доручень і надання / ненадання дозволу її судами на виконання на власній території рішень судів іноземних держав.

Відповідно, міжнародний цивільний процес як сукупність процесуальних норм ми маємо розглядати як частину правової системи кожної держави. У цьому розумінні міжнародний цивільний процес — це звичайний національний цивільний процес з особливостями, спричиненими наявністю іноземного елемента і у матеріально-правових відносинах, і у відносинах процесуально-правових.

Міжнародний цивільний процес — це певна сукупність принципів та правових норм, які регулюють комплекс процесуальних відносин, що виникають при захисті цивільних прав та інтересів за участю іноземного елемента в судових органах певної держави. Разом із нормами національного права в регулюванні відносин, що виникають при розгляді справ з іноземним елементом, беруть участь норми міжнародних договорів. Сукупність цих міжнародно-правових норм ми можемо розглядати як окрему частину міжнародного права, предметом якої є співробітництво держав (їхніх судових та інших органів) у сфері цивільного судочинства.

Міжнародний цивільний процес ми розуміємо не тільки як частину правової системи кожної держави, як сукупність норм міжнародних договорів, об'єднаних одним предметом регулювання, а й як навчальну дисципліну, яка вивчає, зокрема, доктринальні підходи, які покладені в основу регулювання, загально-визнані принципи міжнародного цивільного процесу, різні підходи до регулювання однакових правовідносин правом різних держав, нормами міжнародних договорів і в історичному, і в порівняльно-правовому аспектах, практику судів різних держав щодо застосування норм національного права та міжнародних договорів.

Наявність у цивільному процесі іноземного елемента робить його міжнародним цивільним процесом з притаманними йому особливостями. Про наявність іноземного елемента у цивільному процесі свідчать такі ознаки: а) наявність принаймні в одного з учасників цивільного процесу громадянства або приналежності до іноземної держави, або постійне місце проживання одного з учасників такого процесу знаходиться за межами держави, суд якої розглядає справу; б) об'єкт спору знаходиться за межами держави, суд якої розглядає справу; в) вчинення за межами держави, суд якої розглядає справу, певних процесуальних дій для цілей цього цивільного процесу, зокрема вручення судових та позасудових документів особам (відповідач, третя особа на боці відповідача тощо), які знаходяться за кордоном; отримання за кордоном доказів; проведення забезпечувальних заходів щодо предмета спору тощо; г) участь у справі іноземної держави, її дипломатичних і консульських агентів або міжнародної організації; ґ) визнання та виконання на території певної держави рішення іноземного суду.

Під терміном «цивільний» у контексті міжнародного цивільного процесу ми розуміємо не лише судовий процес з розгляду суто цивільних справ, а й справ, що

1.1. Міжнародний цивільний процес: поняття, предмет та місце в системі права

виникають із сімейних, спадкових, трудових правовідносин і справ, що виникають з господарських (комерційних) правовідносин³.

Предметом міжнародного цивільного процесу є відносини, які виникають при розгляді та вирішенні спорів, які своєю чергою виникають з правовідносин приватноправового характеру з іноземним елементом. Регулювання здійснюється із застосуванням норм і національного права, і міжнародних договорів.

Міжнародний цивільний процес — це не спеціальний (особливий) порядок розгляду спорів між суб'єктами приватного права різних держав, а сукупність особливих процедур, необхідність існування та застосування яких зумовлена наявністю у цивільних матеріальних та/або процесуальних правовідносинах іноземного елемента, а також необхідністю вирішення низки процесуально-правових питань, пов'язаних з іноземним елементом у цивільному процесі, зокрема визначення юрисдикції суду щодо розгляду спору за участі іноземної особи, визначення правового становища іноземної особи, яка бере участь у певному судовому провадженні, здійснення транскордонних процесуальних дій, зокрема вручення судових документів особі, яка перебуває за кордоном, отримання за кордоном доказів тощо.

1.1.3. Місце міжнародного цивільного процесу в системі права

Серед науковців та дослідників немає єдності щодо визначення місця міжнародного цивільного процесу в системі права, і національного, і міжнародного.

Одні з них розглядають міжнародний цивільний процес окремою частиною національного права, причому частиною, окремою від міжнародного приватного права. Так, на думку проф. В. І. Кисіля, «...відповідно до домінуючого підходу, що склався в доктрині міжнародного приватного права, міжнародний цивільний процес не є частиною міжнародного приватного права як галузі права. Він є незалежною від міжнародного приватного права галуззю»⁴.

Українські вчені-процесуалісти, такі як М. Й. Штефан⁵, В. В. Комаров⁶ та інші, вважають, що неприпустимо змішувати міжнародне приватне право та міжнародний цивільний процес з огляду на те, що, по-перше, порушується наукова основа поділу права на галузі за їх предметом і методом правового регулювання; по-друге, колізійні норми в міжнародному приватному праві та міжнародному цивільному процесі мають різний характер, а, по-третє, міжнародне приватне право містить

³ Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень : затв. наказом Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 № 1092/5/54. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08> (дата звернення: 01.04.2026).

⁴ Кисіль В. І. Міжнародне приватне право. Питання кодифікації. Київ, 2000. С. 13.

⁵ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підручник. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

⁶ Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / В. В. Комаров та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.

матеріально-правові норми, а міжнародний цивільний процес — процесуально-правові норми.

На відміну від них, проф. А. С. Довгерт вважає міжнародний цивільний процес інтегральною складовою міжнародного приватного права, його процесуальною частиною за ознаками наявності у відносинах, які вони регулюють, іноземного елемента.

На думку відомого німецького фахівця з міжнародного цивільного процесу Х. Шака, термін «міжнародне цивільне процесуальне право» майже такий же незрозумілий, як і категорія міжнародного приватного права. В обох випадках, вказує Х. Шак, йдеться про національне право, яке є частково уніфікованим, а не про міжнародне право в сенсі права більш високого рангу, даного державами. «Міжнародним» у міжнародному цивільному процесі є не його джерело, а завдання, які перед ним поставлені⁷.

Видатні англійські дослідники міжнародного приватного права Дж. Чешир та П. Норт, розглядаючи визначення, природу та сферу дії міжнародного приватного права, вказують, що воно являє собою окрему частину англійської правової системи, тому що воно завжди вирішує одне (або більш ніж одне) з трьох питань, а саме: а) питання юрисдикції англійського суду; б) визнання та виконання рішень іноземних судів; в) вибір права, що має застосовуватися до спірних відносин⁸. Як ми бачимо, два з трьох вказаних питань належать до предмета міжнародного цивільного процесу, а вказані автори включають їх до міжнародного приватного права Англії, що свідчить про те, що вони розглядають міжнародний цивільний процес складовою міжнародного приватного права, його процесуальною складовою.

Тож, дискусія щодо визначення місця міжнародного цивільного процесу зосереджена навколо питань, чи є він складовою міжнародного приватного права або національного цивільного процесуального права, чи є він окремою галуззю національного або міжнародного права. Насправді всі вказані дискусії не мають особливого значення, за винятком визначення *підходів щодо кодифікації норм міжнародного цивільного процесу*. Тут йдеться про те, в яких національних нормативних актах мають міститися норми, які регулюють відповідні відносини: в окремих законах про міжнародне приватне право, в процесуальних кодексах або розпорошені у різних нормативних актах.

Так, у державах, які сповідують автономний підхід до кодифікації міжнародного приватного права, тяжіють до включення більшості норм міжнародного цивільного процесу до окремих (спеціальних) законів про міжнародне приватне право, хоча частина його норм усе одно залишається в інших нормативних актах, зокрема, процесуальних кодексах.

У державах, які застосовують галузевий підхід до кодифікації міжнародного приватного права, нормально сприймається факт включення норм міжнародного

⁷ Шак Х. Международное гражданское процессуальное право : учебник / пер. с нем. Москва : БЕК, 2001. С. 1.

⁸ Cheshire, North & Fawcett: Private International Law / ed. by J. J. Fawcett, J. M. Carruthers, Sir P. North. 14th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. P. 7.

цивільного процесу до процесуальних кодексів, тобто окремо від норм колізійного права, які містяться в цивільних кодексах.

Деякі дослідники вважають, що в міжнародному публічному праві сформувалася нова, самостійна, галузь, яка регулює питання співробітництва держав у сфері цивільного судочинства — міжнародне цивільне процесуальне право. Ця точка зору відображає ту частину об'єктивної реальності, яка полягає у тому, що деякі інститути міжнародного цивільного процесу (вручення документів, отримання за кордоном доказів) — це за своєю суттю відносини між органами влади задіяних держав. Регулюються такі відносини нормами міжнародних договорів, що абсолютно природно. Але ті самі інститути або певні їхні складові регулюються і національним правом задіяних у таких відносинах держав і актами прямої дії, наприклад, Європейського Союзу, що дає можливість говорити про змішану природу норм та інститутів міжнародного цивільного процесу.

При визначенні ролі та місця міжнародного цивільного процесу в системі норм права слід брати до уваги такі обставини. По-перше, норми міжнародного цивільного процесу за своєю природою є нормами процесуальними, а значить — переважно публічно-правовими.

По-друге, використання колізійного методу регулювання і, як наслідок, застосування іноземного права, що широко використовується у міжнародному приватному праві (колізійному праві), суттєво обмежене в регулюванні процесуальних відносин з іноземним елементом порівняно з його роллю в регулюванні матеріально-правових відносин з іноземним елементом.

По-третє, сама природа процесуальних відносин з іноземним елементом принципово відрізняється від природи матеріально-правових відносин з іноземним елементом, і, з огляду на це, відрізняються і методи регулювання, сфера і підходи до міжнародно-правової уніфікації. В регулюванні міжнародного цивільного процесу превалує імперативний метод регулювання, а сфера застосування принципу свободи волі сторін та колізійного методу регулювання — мінімізована.

Сторонами процесуальних відносин з іноземним елементом є не тільки сторони спору, а й інші учасники, а також суди — органи публічної влади різних держав, деякі інші органи влади, наприклад, міністерства юстиції, виконавчі органи тощо.

Але, незважаючи на процесуальний характер вказаних відносин, слід підкреслити таке. Такі базові принципи, як змагальність, диспозитивність, процесуальна рівноправність сторін процесу, що покладені в основу сучасного цивільного процесу та міжнародного цивільного процесу як його складової, відповідають природі приватноправових відносин та таким базовим принципам приватного права, як юридична рівність сторін, свобода договору, свобода волі сторін тощо. Вказане доводить їх спорідненість, єдине джерело походження. Приватноправовий характер відносин обумовлює їхнє матеріально-правове і процесуально-правове регулювання на основі принципу юридичної рівності сторін і свободи волі.

Усе це вказує на «генетичну» спорідненість приватного права та цивільного процесу, на їхні загальні підвалини і дає можливість розглядати міжнародний цивільний процес як складову міжнародного приватного права.